

ЕТИЧНІ НОРМИ ПОВЕДІНКИ З АУТИЧНИМИ ЛЮДЬМИ ДЛЯ ПРАВОЗАХИСНИКІВ

Розглянуто особливості осіб із спектром аутичних порушень, проаналізовано способи організації середовища, які б дозволяли людині з аутизмом відчувати себе впевненіше і бути більш успішною та особливості подолання особами із аутизмом комунікативних бар'єрів. Висвітлені етичні норми поведінки з аутичними людьми для правозахисників.

Ключові слова: етика правоохоронця, особи з аутистичним спектром порушень, психологічні особливості, соціальна інтеграція, комунікація.

Постановка проблеми. Аутизм є одним із важких порушень розвитку (ВІР) (*pervasive developmental disorders PDDs*), який характеризується серйозними недоліками у формуванні соціальних і комунікативних навичок, а також виявами стереотипних інтересів і патернів поведінки. Упродовж майже всього ХХ століття аутизм і шизофренію вважали однією з форм психічної патології, і лише нині встановлено, що вони є виявами різних розладів.

Аутизм є не окремим порушенням, він містить кілька розладів, що впливають на розвиток соціальної взаємодії, а також на емоційний, мовленнєвий і когнітивний розвиток. Тому під час розгляду різних характеристик аутизму слід мати на увазі, що вони взаємопов'язані, а не ізольовані.

Актуальність теми зумовлена тим, що передбачає віднайдення ефективного діалогу правозахисників з аутичними людьми. З метою успішної адаптації осіб з порушеннями розвитку, зокрема, з аутизмом необхідна зустрічна взаємодія суспільства та системи соціально-психологічної корекційної роботи з такою клінічною нозологією громадян.

Стан дослідження. Дослідники В. Синьов, К. Островська, О. Ліснійчук звернулися до пошуку нових соціально-педагогічних та психокорекційних технологій формування в суспільстві нового погляду на проблему аутизму, ставлення до аутичної людини в системі «рівний рівному» в навчально-виховному інклюзивному процесі.

Мета статті полягає у розгляді етичних норм поведінки з аутичними людьми для правозахисників.

Виклад основних положень. Якщо говорити конкретно про тих, хто безпосередньо відповідає за соціальну інтеграцію аутичних людей, а статистика проявів аутистичного спектру в усьому світі кож-

ного року збільшується, то це, по-перше, сфера психокорекційної педагогіки, а по-друге, правопорядку. Представники останньої мають знати психологічні особливості осіб зі спектра аутистичних порушень, а дефектологи (корекційні педагоги, соціальні психологи, медики) пояснювати етичний контакт комунікації з такою категорією дітей та дорослих [4].

Необхідно зупинитися на способах організації середовища, що дозволяє людині з аутизмом відчувати себе впевненіше і бути більш успішною. Багато фахівців вбачають основне завдання допомоги такій людині саме в наданні їй можливості бути менш залежною від інших людей, що, звичайно, стає все більш важливим у міру її дорослішання.

Вимоги до спеціальної адаптації оточення до потреб людей з аутизмом початково сформулювали фахівці університету Північної Кароліни США E. Shopler і G. Mesibov. На основі результатів психологічних досліджень особливостей переробки інформації при аутизмі була розроблена програма лікувального навчання дітей з аутизмом та іншими порушеннями комунікації (TEACCH-програма) [6]. У своїй основі вона являє методи організації середовища і форм комунікації, які полегшують аутичній людині соціально-побутову адаптацію.

Відомо, що людині з аутизмом украй важко прогнозувати розвиток ситуації, активно пристосовуватися до її змін. Саме ці труднощі часто стають причиною афективних зривів, виникнення проблем у поведінці. Надання допомоги передбачає максимально чітку організацію всього життя такої людини. TEACCH-програма ґрунтується на продуманій тимчасово-просторової організації середовища, що дозволяє дитині завжди чітко уявляти, що і де вона повинна робити, в якій послідовності і як довго, тобто орієнтуватися в сьогоденні і знати, що буде далі. Оволодіння фахівцем методами такої організації середовища також вимагає практичного тренінгу.

Оточення пристосовується до потреб аутичної особи перш за все зоровим структуруванням навколишнього так, щоб зробити для неї очевидною послідовність необхідних дій. Така визначеність досягається насамперед через чітку функціональну організацію життєвого простору, коли вже саме місцезнаходження людини визначає для неї те, що вона повинна зараз зробити.

Можна сказати, що основною метою в цьому випадку є зменшення залежності людей з аутизмом від сторонньої допомоги. Відповідно до цього вирішується питання і про зміст освіти, яка має допомогти дитині орієнтуватися в повсякденному житті, отримати найважливіші соціально-побутові навички. Ці методи, безсумнівно, є ефективними в організації соціально прийнятної поведінки, на них можна

спертися за вироблення соціально-побутових, комунікативних і професійних умінь, оскільки вони зменшують тривогу і страхи, імпульсивність в поведінці і запобігають поведінковим зривам.

Аналізуючи процес боротьби аутичної дитини, наприклад, у ситуації комунікативних бар'єрів, які суттєво впливають на виникнення стійких установок психологічного захисту психіки дитини від скепсису її оточення під час спілкування, постійного кепкування над вразливістю дитини, її емоційною нестійкістю, ми встановили ймовірність і певну лабільність установок аутичної дитини. Так, очікуючи власне фіаско в незнайомій комунікативній ситуації, людина зі спектром аутистичних порушень превентивно унеможлиблює для себе будь-яке спілкування – як результат спрацювання психологічного механізму особистісного захисту з одночасним включенням механізму власних репрезентативних аутомоторних, мовленнєвих, агресивних дій (аугостимуляцій, вербалізацій, вокалізацій, вигуків, галасування, розхитувань, вертіння тощо). Що менша за віком дитина, то менші прояви її аутистичних рис соціального реєстру. Йдеться, зокрема, про негативну установку на спілкування, сигнали про небажання брати участь у грі, заняттях, перегляді мультфільмів, обговоренні книжок, колективних творчих заходах, прогулянках тощо. Якщо хтось із дітей або дорослих доволі наполегливо просить про активну участь дитини в процесі спілкування, вона застосовує психологічний механізм агресивної дії на людину, що усвідомлюється й використовується нею як психологічний інструмент впливу на інших. Подібна установка спрацьовує ще й тому, що дає дитині можливість почуватися особистісно сильною та самодостатньою індивідуальністю, яка безперечно не страждатиме від відсутності умов і партнерів для комунікації. За такої ситуації дитина припиняє бути і суб'єктом, і об'єктом спілкування: з нею припиняють спілкування дорослі і діти і, головне, близькі їй люди. Цей факт вербалізується таким чином: адже він аутист і не любить, якщо йому нав'язують спілкування. Отже, дитину в найбільш сензитивний для розвитку спілкування та мовлення період залишають на самоті, переводячи у формат соціальної і психологічної депривації, формуючи установку спротиву дитини до спілкування.

Згідно з теорією установки Д.М. Узнадзе [5], останню варто оцінювати як вельми продуктивне для розуміння прогностичного аспекту відображення дійсності у психіці людини зі спектром аутистичних порушень. Сукупність одночасно актуалізовуваних установок, які зумовлюють спротив у процесі взаємодії аутичної дитини з живими людьми або, навпаки, мотивацію до спілкування заради задоволення від нього, є важливим психологічним інструментом для подолання

прояву аутистичних рис у таких дітей. Що раніше починається корекційна робота з дитиною та родиною, в якій дитина виховується, то раніше презентується й реалізується прогностична функція психіки аутичної людини. А оскільки установки формуються через переживання дитиною певного свого досвіду, доцільним було б з'ясувати, чому неживі предмети є такими привабливими та значущими для аутичних дітей і чому, якщо силоміць відібрати предмет, з яким вона не розлучається за жодних обставин і умов, дитина впадає у відчай, позаяк цей предмет є засобом народження позитивних емоцій, розгорнутого мовлення, і, насамкінець, і об'єктом, і суб'єктом спілкування.

Психологічна корекція аутичних дітей в умовах організації інклюзивної освіти – це система заходів, спрямованих на запобігання проявам аутичного спектра засобами навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи [3]. Психологічна корекція здійснюється в таких сферах шкільного життя:

- під час уроків;
- у процесі позакласних виховних заходів;
- за спортивних заходів під час перерви;
- під час їжі;
- в процесі підготовки та проведення свят;
- під час прогулянок дітей,
- в процесі святкування днів народження дітей класу.

Психологічна корекція має на меті послаблення динаміки дизонтогенетичних проявів аутизму та посилення комунікативних, когнітивних та регулятивних механізмів особистісного розвитку аутичної дитини.

Для здійснення психологічної корекції модель роботи вчителя класу передбачає розв'язання таких психолого-педагогічних питань [2]:

1. Отримання інформації про аутичну дитину з позицій її когнітивного, комунікативного, поведінкового, діяльнісного, регуляторного аспектів розвитку. Таку інформацію може надати **корекційний педагог чи психолог (спеціальний), тобто тьютор**, який компетентно і професійно забезпечує організаційні, змістові, виконавчі та корекційні функції і відповідає не тільки за процес інклюзивного навчання аутичної дитини, а й за систематичну психологічну корекцію аутистичних проявів із подальшим запобіганням (превентивними заходами) виникненню та впливу зовнішніх і внутрішніх чинників, що провокують аутистичні дії та поведінку дитини.

2. Гармонізація психологічного клімату на уроці, під час позакласних і святкових заходів, в яких обов'язково має брати участь аутична дитина. Саме через участь у цих заходах дитина набуває соціаль-

ного досвіду у спілкуванні, вчиться озвучувати свої враження, почуття, інтереси, бажання. Завдання вчителя полягає у забезпеченні умов для ситуації, в якій аутичну дитину слухатимуть всі діти, причому не будуть зловтішатися, кепкувати та насміхатися з її вад мовлення, невідповідності емоцій, думок, конкретним реаліям, чудакуватості, дивної ходи, з химерних рухів, з усього того, що суттєво відрізняє їх нормальний онтогенез від дизонтогенезу. Готовність дітей класу сприймати, наприклад, мовчазну (мутичну) дитину, яка постійно відводить очі, ховаючи свій погляд, тримає в руках якусь одну й ту саму річ, забирає і не віддає нікому чужі речі, не сміється у відповідь на дотепний, добрий жарг, відвертається, постійно щось ховає; виявляє немотивовану агресію, забезпечить постійний психологічний комфорт і *превентивну корекцію* комунікації аутичної дитини у класі. За нашими даними, серед 100 а дітей з аутизмом 90% їх розпочали спілкуватись у невербальній формі за допомогою піктограм, які самі й презентували однокласникам, а 9% з них вийшли на вербальний рівень або розпочинали вербалізувати свої думки, бажання, почуття тощо.

3. Успіх аутичних дітей у пізнавальній діяльності корелюється з їх мотивами виконання тих аспектів пізнавальної діяльності, яка доступна і цікава для них. Для того щоб залучити аутичну дитину на уроці математики, наприклад, до дій віднімання, потрібно, зваживши на її, скажімо, любов до м'ячиків, запропонувати вирішити завдання не з підручника, за яким працює весь клас, а на картці, де зображені м'ячики, з тим, щоб розв'язати ті чи інші арифметичні дії. Така індивідуалізація навчання забезпечує включення (інклюзію) аутичної дитини в єдиний навчальний процес, активне виконання нею завдань та ідентифікацію себе як рівноправного члена класу.

4. Учитель класу повинен позиціонувати себе не тільки як вчитель, який терпляче сприймає аутичного учня в класі, а й як людина, готова завжди упередити виникнення проблемної ситуації, в якій не треба зосереджувати увагу учнів класу на недоліках аутичної дитини; а в разі маніфестації аутистичних проявів (кружляння, розхитування, аутоstimуляція, стереотипне виконання дій, вокалізація, ехолоалії тощо) без зайвої паніки і метушні запропонувати аутичній дитині перейти в інше приміщення. Вчитель передає свою функцію спеціалісту-дефектологу з інклюзивного навчання, а сам продовжує урок або виховний захід, і в жодному разі не коментує з іншими учнями проблемний випадок з аутичною дитиною, не проявляє власних емоцій, проте, якщо хтось із дітей бажає з'ясувати для себе особливості дій та поведінку такої дитини, лаконічно, доступно і толерантно пояснює дітям проблемну ситуацію. Зміст цього пояснення вчитель класу і спеціаліст з

інклюзії аутичних дітей готують заздалегідь, керуючись тією чи іншою формою педагогічної технології.

Тьютор, спеціаліст-дефектолог, для здійснення психологічної корекції насамперед визначає, за якою навчальною програмою буде здобувати освіту аутична дитина. Відомо, що спектр аутистичних вад – це спектр різних за своєю складністю структур дефектів. Психічний розвиток аутичної дитини проходить дизонтогенетично, одначе особливості цього розвитку спеціальний психолог-тьютор повинен враховувати під час діагностико-прогностичного вивчення стану дитини з тим, щоб у разі включення у колектив класу чільними були не аутистичні розлади дитини, які формують погляд на неї як на дитину з психологічними відмінностями з порівняно нормальною дитиною, а ознаки, властивості, що характеризують її як особистість, що розвивається, за Л.С. Виготським, за тими самими законами, що й нормальна [1].

Аутизм простежується серед представників усіх соціальних верств населення і в усіх точках земної кулі. Аутична людина може розгубитися у натовпі, запанікувати, а саме: кричати, розхитуватися, повторювати однакові слова. Зазвичай, такій особі дуже тривожно знаходитись серед людей, вона боїться голосних звуків, яскравого світла, мерехтіння кольорових вогників. Під час проведення масових заходів, можливе виникнення складних психологічно-соціальних ситуацій за участі людей аутистичного спектру порушень. Така людина звертає на себе увагу повною відгородженістю, усамітненням, аутоstimуляціями, «дивною» поведінкою, «мовленням папуги», резонерством, може дезорганізувати групу, спровокувати конфліктну ситуацію.

Рекомендації щодо такої ситуації:

- спокійно підійти до аутичної людини, не бентежитись і не лякатись;
- підтримати за руки, уважно дивлячись на неї;
- не підвищувати голос і не вимагати, щоб вона негайно назвала себе і показала документи, головне – не тиснути на неї, а дружнелюбно відрекомендуватися;
- спокійно і м'яко пояснити ситуацію, в якій опинилась аутична людина, розтлумачити, що труднощі можливо подолати;
- не штовхати і не торкатися тіла аутичної людини, не намагатися її принижувати;
- зрозуміти об'єктивні причини страху, тривожності, панічного настрою аутичної людини в конкретній ситуації;
- не примушувати аутичну людину у той спосіб натиску, до якого звикли здорові люди;

– не можна залишати аутичну людину у повній ізоляції, навіть якщо вона не реагує на прохання, заклики до певних дій, проявляє і демонструє повну байдужість до всього, що коється навколо неї;

– оточити аутичну людину затишком, ненав'язливо забезпечити її увагою, реагувати на її прохання;

– забезпечити постійне емоційне тонізування аутичної людини з метою попередження індивідуальності, пасивності, агресії та самоагресії;

– категорично забороняється іронізувати, насміхатися над дефектами мовлення, спілкування, аутистичними діями та поведінкою аутичних людей.

Специфічні **реакції** аутичної людини, які бентежать інших:

– значне зниження чутливості аутичної людини до болю, у зв'язку з чим, отримавши тілесну травму, вона залишається спокійною, самостійно не звернеться до лікаря, або уникатиме всілякої соціальної допомоги;

– нетерпимість тактильного, очного контакту, у зв'язку з чим під час спілкування аутична людина буде демонстративно уникати цих видів контактів і тому не бажано наполягати на них;

– аутична людина має глибокі порушення інстинкту самозбереження, тому може опинитися в незнайомих місцях, не відчуваючи небезпеку, може вступити у взаємодію з проблемними людьми;

– відсутність у мовленні особливого займенника «Я» може призвести до неправильного тлумачення вербальних звернень та прохань до інших людей. Зокрема, зверненням: «Він хоче пити», – аутична людина просить указати, де можна попити води. В такому випадку треба не виправляти її мовлення, а допомогти купити воду, їжу, або провести до туалету;

– аутична людина може здійснити імпульсивну крадіжку певної речі, щоб, подарувавши її тому, хто її бажає, увійти в соціальний контакт із останнім. На жаль, багато людей можуть скористатися довірливістю осіб з аутизмом, які не бояться покарання. В цьому випадку недопустимі тиск і атака на аутичних людей з боку правоохоронних органів;

– вболівальник з аутизмом може проявляти неадекватну реакцію: сильно сміятися, коли інші спокійні, або сумувати та плакати, коли усі радіють. Це може призвести до міжособистісних конфліктів, суперечок. У цій ситуації аутична людина може постраждати, тому необхідно виважено зрозуміти її емоційний стан, пояснити іншим індивідуальність осіб зі спектром аутистичних порушень, і щоб сприяти ефективному спілкуванню з аутичною дитиною необхідно дотримуватись таких **етичних принципів**:

бути гарним слухачем – у цьому процесі особи з аутистичним спектром отримують інформацію, показують співрозмовнику свою зацікавленість. Коли інша людина демонструє розуміння того, що говорить аутична людина, то викликає довіру та повагу;

бути активним слухачем – демонструвати зацікавленість тим, про що говорять аутичні люди, навіть тоді, коли важко зрозуміти. Обличчя співрозмовників мають бути на одному рівні, щоб була можливість дивитись один одному в очі. Необхідно показувати свою увагу за допомогою жестів, міміки (кивання головою, посмішка, коментар тощо);

говоріть чітко і виразно – в розмові використовуйте короткі речення з 3–4 слів, за необхідністю можете повторювати ключові слова, які описують дії та об'єкти. В процесі частого спілкування з аутичною людиною необхідно ускладнювати речення, використовувати нові слова, зменшувати кількість повторів;

використовуйте ключові слова – ті, які добре відомі аутичним людям. Описуйте свої дії, нагадуйте слова, які можна використати для опису тих чи інших предметів;

робіть паузи – між реченнями давайте аутичним людям час, щоб осмислити сказане вами;

говоріть про те, що відбувається в цей час і в цьому місці – розмова про минуле чи майбутнє може бентежити малюків і спілкування може припинитися, тому обговорюйте те, чим вони зайняті в цей момент;

намагайтеся зрозуміти, що хоче сказати аутичний гість – під час його мовлення аналізуйте окремі звуки, слова, стежте за напрямком погляду, жестами, вказівками. Заохочуйте невербальні намагання аутичного гостя спілкуватись із вами;

тактовно з'ясуйте, чи має аутична людина засоби (інструменти) альтернативної комунікації, за допомогою яких вона спілкується без звукового мовлення. Це можуть бути піктограми (чорно-білі схематичні зображення предметів, ознак, властивостей, дій, емоцій людини), які зазвичай супроводжують аутичну людину у вигляді невеличких книжок, планшети, індивідуальні комунікативні фото, де зображені потреби аутичної особи;

намагайтеся менше говорити, не зловживайте запитаннями – під час розмови зроблені вами паузи можуть слугувати для заохочення аутичного гостя до висловлення власної думки. Не задавайте запитань, відповіді на які для вас і дитини очевидні;

будьте ввічливими та толерантними у випадку виникнення ехололій – багаторазових повторювань певних фраз – таким чином

аутична людина входить у розмову з вами, не розуміючи смисловий контекст ситуації. Спробуйте розшифрувати ці повторення та визначити, про що людина хоче сказати, це обов'язково допоможе вам порозумітися;

повторюйте коментарі і запитання – в такий спосіб можна перевірити, чи правильно ви зрозуміли сказане аутичною людиною;

використовуйте наочні посібники для пояснення матеріалу і підтримання зацікавленості аутичного гостя – використовуйте схеми, плакати, малюнки із зображеннями людей, речей, процесів;

заохочуйте аутичну людину розповідати про улюблені речі та події з їхнього життя – під час таких розповідей вона миттєво збагне, яким чином зможе висловлювати власну думку;

пам'ятайте, аутичні особи є нашими громадянами і очікують від усіх представників влади та громадян України зрозумілого ставлення до особливостей власних дій та поведінки.

Висновки. Розвиток людської особистості є безперервним процесом, що виявляється у кількісних і якісних змінах особистості людини. Кількісні зміни, тобто збільшення одних і зменшення інших її ознак, зумовлюють виникнення якісно нових і знищення старих психічних властивостей. Ускладнення психічних структур за переходу від нижчих до вищих рівнів психічного життя стосується, за Г.С. Костюком, усіх сторін психічного розвитку – мотиваційного аспекту психічної діяльності дитини (комплекси потреб, інтересів та інших спонук до дій), змістового аспекту психічних процесів (системи уявлень, знань, понять про об'єктивну дійсність), операційного їх утілення (системи дій, операцій, навичок), всієї психічної діяльності загалом. Особам із аутизмом потрібні спеціальні умови виховання і навчання, спрямовані на коригування їхніх недоліків, просування у загальному розвитку і соціалізації. Діти з аутизмом це перед усім діти і необхідно забезпечити право на їх повноцінне життя, оскільки особистість з об'єктивного погляду є не що інше, як самодіяльна особа зі своїм психічним складом та індивідуальним ставленням до навколишнього світу.

1. Выготский Л.С. Вопросы детской психологии / Л.С. Выготский. – СПб.: СОЮЗ, 1997. – 224 с.

2. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г.С. Костюк. – К.: Радянська школа, 1989. – 602 с.

3. Островська К.О. Аутизм: проблеми психологічної допомоги: навч. посіб. / К.О. Островська. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. – 114 с.

4. Синьов В.М. Психолого-педагогічні проблеми дефектології та пенітенціарії / В.М. Синьов. – К.: «МП Леся», 2010. – 779 с.

5. Узнадзе Н.Д. Экспериментальные исследования психологии установки / Н.Д. Узнадзе. – Тбилиси. – 210 с.

6. Баенская Е.Р. Дети и подростки с аутизмом. Психологическое сопровождение / Е.Р. Баенская, О.С. Никольская, М.М. Либлинг, И.А. Костин, М.Ю. Веденина, А.В. Аршатский, О.С. Аршатская [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lib.rus.ec/b/204626/read> (24.11.12)

Шульженко Д.И. Этические нормы поведения с аутичными людьми для правозащитников

Рассматриваются вопросы интеграции человека с аутичными нарушениями в социум; особенности процесса преодоления ими коммуникативных барьеров; этика поведения правозащитников во время работы с аутичным гражданином.

Ключевые слова: *этика правозащитника, лица с аутичным спектром нарушений, психологические особенности; социальная интеграция, коммуникация.*

Shulgenko D.I. The ethic norms of the behaviour with the autistic people for the law enforcement workers

The article deals with the special features of the person with the rate of the autistic deviations. The ways of the organization of the suitable communicative environment for the person with autistic deviations are analyzed. The ethic norms of the behaviour with the autistic people for the law enforcement workers are considered.

Key words: *ethics of the law enforcement worker, persons with autistic deviations, psychological peculiarities, social integration, communication.*